

„Rokonsági csoportunk”¹

Závada Pál: *Hajó a ködben*. Budapest, Magvető, 2019, 417 oldal, 4299 Ft

A huszadik század nagy, kegyetlen mozgatórugója a „valóság iránti szenvedély” volt, ahogyan Alain Badiou filozófus állítja *A század* című könyvében. A valóság uralásának, átformálásának, megalkotásának és működtetésének szenvedélye ez, melynek milliók estek áldozatul. „A 20. század rettenetes szenvedélye, a 19. század profetizmusával szemben, a valóság iránti szenvedély volt. A Valódit akarta működésbe hozni, itt és most.”² Ennek a rettenetes, pusztító szenvedélynek a következményeit jól ismerjük – mondhatnánk az utókor bölcsességével, csak hogy ez sajnos lenne teljesen igaz. Mert dacára a történettudósok generációi munkájának, az utókor sem mindig bölcs, jelen korunk pedig különösen nem az, sőt, mintha a Badiou által leírt rettenetes szenvedély újraéledésének lennénk tanúi, mely nemcsak a jelent és a jövőt, hanem a múltat is át akarja formálni. Ha csak szűkebb pátriánkban maradunk, akkor is a szimbolikus politika és térfoglalás megannyi jelét tapasztalhatjuk, valamint az egyre nagyobb igyekezetet az olyan történeti létezők, mint a nemzet és az állam szakralizálására, kiemelésükre a kritikai diskurzusból. Ezzel párhuzamosan pedig olyan rítusok, hiedelmek, mítoszok kapnak egyre nagyobb teret a nyilvánosságban, melyek hitelessége finoman szólva is kétséges.

Ahogyan Nietzsche írja *A történelem hasznáról és káráról* című értekezésében, a múlttal való túltöltekezés megfojtja a jelent, az életet, és a monumentális történelemszemlélet, mely csak a régi korok nagyságaira figyel, félreszorítja mindazon események emlékezetét, melyek kevésbé fényesek, dicsőségesek. Az antikvárius történelemszemlélet belemerül a múltba, mindent megőrzésre méltónak talál, míg a kritikai az, amelyik képes a múltbeli események és személyek megítélésére; „Bírnia kell azzal az erővel, melyet olykor alkalmazni is tartozik, hogy valamilyen múltat szétzúzzon és felváltson, hogy élni lehessen: ezt úgy éri el, hogy ítélőszék elé állítja, vallatóra fogja és végül elítéli.”³ Napjaink történelemszemléletében mintha ez dominálna, ennek a jelenlétét érhetnénk tetten mindazon történeti és irodalmi munkákban, melyeket a valóság iránti másféle szenvedély, nevezetesen a valóság megismerésének, feltárásának szenvedélye mozgat. Éppen azért, hogy „élni lehessen”, azaz ne uralkodhassanak el rajtunk hamis mítoszok, hanem képesek legyünk az igaz önismeretre. Bátorság kell ehhez, erő és sok-sok munka.

Hosszan sorolhatnánk azokat az irodalmi műveket, melyek az utóbbi években jelentek meg, és hosszas kutatómunka eredményeit dolgozták fel egy-egy regényben. A múlt feledésre ítélt, nem kellően feltárt, elhallgatott, ki nem beszélt eseményeiről, traumáiról szólnak ezek a könyvek, melyek feltűnően megszokások napjaink irodalmában. Elég, ha csak Zoltán Gábor *Orgiájára* vagy *A szomszédjára* gondolunk, Tompa Andrea *Omertájára* vagy Fejtől s lábtól című regényére. Ahogyan az Omerta egyik kritikus is megállapította: „A magyar próza utóbbi évtizedében lezajlott egy csendes forradalom, egy kisebbfajta fordulat. Majdhogynem közmegegyezéssé vált, hogy az irodalomnak *feladata* van, nevezetesen, hogy történeti-szociológiai vizsgálódásokat folytasson, hogy a tudományos (túlontúl objektív) és politikai (túlontúl érdekvezérelt) társadalomszemlélettel szemben afféle »ellendiskurzust« kínáljon, amely feltárja és az olvasók elé bocsátja a történelemkönyvekből, szociológiai munkákból, kortárs újságcikkekből stb. kivehetetlen, kimaradt, elhallgat(tat)ott »múltat«, »sorsokat«, »valóságot« – mindazt az »egyénit«, amit a társadalom szabályozott monitorozására alapított

¹ A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² <https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/alain-badiou-a-szazad.html>

³ Friedrich Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*. Tatár György fordítása. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 46.

reál- és humántudományok képtelenek láttatni.”⁴ Sok szempontból vitatható ez az állítás, és a „fordulat” okairól és következményeiről is hosszan lehetne beszélni, de kétségtelen, hogy főbb vonalakban igaza van. Mind az eddig említett művek, mind a kortárs (új)realizmushoz sorolható szövegek az „ellendiskurzus” részei – mint ahogyan Závada Pál utóbbi években született művei is, a *Természetes fény* (2014), az *Egy piaci nap* (2016) valamint a 2019-es év újdonsága, a *Hajó a ködben*.

A *Természetes fény* középpontja Tótkomlós a második világháborúban, a zsidóüldözések, az orosz megszállás, az ukrán front, a háborút követő szlovák-magyar lakosságcsere idején. Az elbeszélő az alföldi kisváros mindennapjain, konkrét személyek sorsán keresztül meséli el a háború borzalmait, miközben pontos, majd hogyanem szociológiailag pontos leírást nyújt magukról azokról a bizonyos hétköznapiokról. Az *Egy piaci nap* pedig a háborút követő pogromok története, azok mozgatórugóinak feltárása, következményeinek megmutatása; hogyan manipulálnak a mindenkor hatalmasok a gyűlölettel, míg az gyilkossághoz vezet. Az 1944-ben, a vézskorszakban játszódó *Hajó a ködben* szereplői teljesen más társadalmi rétegből valók, mint amit Závada eddig könyveiben megszokhattunk, hiszen nem mások ők, mint az ország leggazdagabb családja, a Weiss Manfréd-örökösök, a felső tízezer, a pénzarisztokrácia csúcsa.

És ahogyan az előző regényekben, úgy itt is pontos leírásokat kapunk a szereplők mindennapi életéről. Amit már csak azért is érdemes szóvá tennünk, mert a magyar irodalomban az utóbbi évtizedekben megfogyatkoztak a mágnások. Jókai, Mikszáth, Déry óta nem sok könyvben szerepel az arisztokrácia, vagy egyáltalán gazdag emberek. Térey János és Kötter Tamás tett kísérletet az újjazdag, juppy réteg leírására, Závada jelenlegi regényében pedig az ország egyik leggazdagabb családjának a mindennapi élete tárul fel – mintegy kiélezve a kontrasztot a másik két szerző hőseivel.

A Weiss Manfréd-örökösök ugyanis nagypolgári, művelt emberek, a kortárs művészet bőkezű mecénásai, a régi vágású polgári kultúra őrzői. A család többsége rég kikeresztelkedett, csak kevesen maradtak az „óhiten”. Kastélyaik, villáik vannak, közeli kapcsolatban vannak miniszterekkel, a miniszterelnökkel, sőt, magával Horthy Miklóssal, hosszú utakra mennek népszerű külföldi üdülőhelyekre. A család tagjainak jellemét nem torzítja el a vagyon és a hatalom, de a társadalom alsó osztályainak problémáit sem értik. A három híres sógorból az egyik, Kornfeld Móric szerint például „az agrárproletárok nagy tömegei csak kivándorlás útján lelhetik meg boldogulásukat” (19) – eszébe sem jut az egyébként buzgó katolikusnak, hogy esetleg a társadalommal magával is lehetnek problémák.

Ez a vakság békeidőben is irritáló, ám háborús helyzetben, amikor emberéletek forognak kockán, akkor súlyos morális tétje van. Nevezetesen az, hogy megengedhető-e a náccikkal való kollaboráció, valamint a „rokonsági csoportnak” nem kellene-e a saját megmenekülése mellett másokra is gondolni, másokért is felelősséget vállalni. A regény erre a kérdésre fut ki, ám amellet, hogy ezt alaposan körbejárja, bemutatja az „alku” előzményeit és a családra nézve kedvező kimenetelét, nem ítélik. Nem vádolja immoralizmussal szereplőit, a szegények sorsával szembeni közönyüket mint a korabeli pénzemberek, arisztokraták általános tulajdonságát mutatja be. Ironikus, ahogyan Kohner Artúr próbál Helénnel annak szociális érzéketlenségéről beszélgetni, gyözködve az asszonyt, hogy nem ártana a szociális érzékenység szabályozófokát följobb csavarnia. A feleség is egyetérteni látszik ezzel, ám amikor eszébe jut, hogy a család egyetlen altruista tagja, Weiss Judit istápolja az ő férjének a szeretőjét, akkor így intézi el a dolgot magában: „... ördög vigye a jótékonykodó lelkeket. Ez az ócska kis házasságtörés pedig, kedves Artúr, újabb csapás az én szociális érzékemre.” (286) Ez a frivolság jellemző a családtagok többségére is.

---

⁴ Sipos Balázs: *Gátá*. <https://revizoronline.com/hu/cikk/6799/tompa-andrea-omerta/>

Az egyetlen ember a családban, akit foglalkoztat a kiszolgáltatottak, üldözöttek sorsa, a már említett Weiss Judit – az azonban sosem derül ki, hogy milyen indíttatásból, milyen motívumok, erkölcsi megfontolások vezérlik, és hogyan lett ő ilyenné. Ezek nélkül pedig meglehetősen vértelen, papírmásészerű marad Judit alakja, és az olvasóban feltámad a gyanú, hogy csak azért volt szükség erre a figurára, hogy családtagjai közönyét opponálja, valamint hogy tevékenységén keresztül a narrátornak alkalma legyen beszámolni a zsidóüldözés különböző fázisairól, helyszíneiről. Judit ugyanis ott van Kamenyec-Podolszokban és Schlachta Margittal együtt a pápánál tiltakoznak az ott tapasztaltak miatt, és egy fiatal újságíróval, Weiner Jakabbal együtt próbálják dokumentálni a történeteket.

Pár kivételtől eltekintve azonban a család többi tagja is egydimenziós. Chorin Ferenc, a család feje, az üzlet géniusza, a „nemzetgazdaság esze” szintén nem túl árnyalt figura, noha megtudjuk róla, hogy szenvedélyesen szereti a családját, de az ő feladata a regényben „mindössze” annyi, hogy a lehető legkedvezőbb feltételeket alkudjon ki a család számára az SS-től. Hozzá hasonlóan a kiterjedt rokonság többi tagja is egy-egy funkciót jelenít meg a történetben: van „kis” és „nagy” özvegy, a fiatal, léhűtő és pimasz Mauthner Lexi, a buzgó katolis Kornfeld Móci, és így tovább.

A legalaposabban jellemzett figurák Kohner Artúr, a felesége, Helén és a szeretője, Lola, akikhez egyszersmind a regény három fő elbeszélői szólama is kapcsolódik. Az olvasó megismerheti belső életük, vívódásaik minden részletét, egymáshoz való kusza és ellentmondásos viszonyuk megannyi mozzanatát. Ezek érzékeny és árnyalatokban gazdag láttatása a regény egyik fő erénye. Klasszikus szerelmi háromszögről van szó, melyről a „rokonsági csoport” minden egyes tagja tud, de tapintatosan hallgatnak róla.

A cselekmény menete tehát a három szereplő és a narrátor szólamai által tárul fel. Ennek technikai megvalósulása az, hogy egyes szám harmadik személyben elkezdődik egy külön szöveg, majd – amikor az olvasó már azonosította, kivel is van szó – átvált egyes szám első személybe. Izgalmas játék ez, és alkalmat ad arra, hogy ugyanaz az esemény több perspektívából is megvilágítást nyerjen. Tudatos döntés eredménye például az, amikor a 165. oldalon Lola mesél egy sassnitzi szoborcsoportról, melynek férfialakjában a saját meghalt férjét véli felfedezni, majd a 167-en Artúr szólama után közvetlenül, egy semleges, egyes szám harmadik személyű elbeszélő tudósít ugyanerről a jelenetről – más fénytörésben láttatva persze.

Feloldást jelentenek ezek a kis játékok, hangsúlyeltolódások, de ennek az elbeszélői technikának mégis van egy nagy fogyatéka, amit Melhardt Gergő is szóvá tett: „Ha elfogadjuk a narratív fikciót, mely szerint itt a családtagok közös belső monológját olvassuk, rendkívül kimódoltnak hatnak azok a megfogalmazások, amelyek kizárólag a külső hallgatóság (mi, olvasók) számára kerülnek papírra. Csak egy egyszerű példa: miért mondaná a kórus vagy bármely családtag azt, hogy »Chorin Ferenc« vagy még inkább hogy »Chorin báró« az evidens »Feri« helyett, ha máskor, a szószerintiség igényével közölt beszélgetésekben és egymás között is így szólítják őt?! És végső soron ki az a figura, elsődleges narrátor vagy odaértett szerző, aki finom érzéssel összerendezi a kórus és a szereplők elbeszéléseit?”⁵ Mondhatjuk erre persze azt is, hogy a folytonos nézőpontváltás következménye lehet ez is, vagyis hogy az egyes szám első személyű szöveg is átvált olykor harmadik személybe, és magyarázni kezdi saját magát. Ilyen elidegenítő effektusnak tűnik, amikor egy-egy szereplő a sűrűn emlegetett „rokonsági csoportunk” kifejezéssel hivatkozik a kiterjedt családra.

A kiterjedt rokonságon kívül a kor számos emblematisz szereplője felbukkan a regényben. Kiderül, hogy Kohner Artúr Ady Endre bőkezű támogatója, bár olykor sokallja a költő által igényelt apanázt. Heltai Jenővel is jóban van, többször találkoznak, és egy

---

⁵ Melhardt Gergő: *Regény a ködben*. <https://litera.hu/magazin/kritika/regeny-a-kodben.html>

alkalommal Heltai elmondja neki, mit hallott és olvasott a „zsidótlanításról”. És azt is hozzáfűzi – mintegy látnokként – hogy a gazdag zsidóknak jóval nagyobb esélyük van a túlélésre, mint a szegényeknek. Fenyő Miksa, Maxi is Artúr barátai közé tartozik, akitől a regény végén olvashatunk egy emlékezetes cikket a család alkujáról. Schlachta Margit neve is többször felbukkan Judittal összefüggésben, Kasztner Rezsőre, Ravasz Lászlóra is hivatkoznak, de mára már csaknem feledésbe merült nevek is szerephez jutnak, mint például az újságíró-kritikus Tonelli Sándoré. (Závadával készített interjúkból tudjuk, hogy a regény forrásai között ott volt Heltai Jenő és Fenyő Miksa nemrég kiadott naplója is.) Ilyenkor óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy mennyire terhelik meg a szöveget ezek a hivatkozások, nem tűnik-e erőltetettnek, amikor egy adott korszak számos híressége, emblemikus alakja, eseménye felbukkan egy regényben, nem túlzó-e az igyekezet, hogy a narrátor minden tudását belezsúfolja a szövegbe – akár mennyire is hálás dolog kultúrtörténeti adalékokkal fűszerezni egy könyvet. Ez minden bizonnyal szubjektív megítélés kérdése, de számomra ez a „mennyiség” ideálisnak tűnt. A szövegbe írt kor- és kultúrtörténet hitelesíti a miliőt, de nem terheli meg.

Annál több problémám van az aktuálpolitikai kiszólásokkal. A *Hajó a ködben* történelmi regényként is felfogható (meg családregényként, szerelmi történetként), és a történelmi regények általában a jelen számára fogalmazznak meg tanulságokat – mint mondjuk Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regénye. Csakhogy amikor ez túl átlátszó, túlságosan rímél a kortárs közélet egy-egy szólamára, jelenségére, akkor az már bizony erőltetettnek tűnik. Mint például amikor Kornfeld Móríc felesége, Marianna odamegy Imrédy Béla feleségéhez, arra kérve, hogy vesse latba befolyását, mert a férjét letartóztatták. A nő csodálkozva néz rá, sajnálkozik, és kimondja azokat a szavakat, melyekkel az újságolvasó már találkozhatott az utóbbi években: „most már mi jövünk!” (153). Hasonlóan ismerős lehet az hírolvasó számára Kamenyec-Podolszk neve a közelmúltból – ahogyan a már említett kritika is szóvá teszi ezt: „Nem érdemes úgy csinálni, mintha Kamenyec-Podolszkij neve ma nem a kormánypárti történészintézet vezetőjének nyilatkozatát és az akörül kialakult vitát juttatná az ember eszébe. [...] Természetesen nem az a probléma, hogy a Závada-regényben kiemelt helyet kap ez a vérengzés – sőt! –, hanem az, hogy ennek a kiemelésnek nem látszik az esztétikai jelentősége a regény világán belül. Csak a mai (nem is történészszakmai, hanem publicisztikus) politikai állásfoglalás lóg ki belőle, meg az elképzelt, hasonlóan gondolkodó olvasóközönség büntudatra való felhívása.”⁶

A Weiss Manfréd-rokonság egészen máshogy éli meg a zsidóüldözéseket, a gettóba zárást, mint az alsóbb osztályokhoz tartozó zsidók. A helyzetük kivételezett, de ez részben annak is köszönhető, hogy a „Dunai Repülőgépgyár már feszített ütemben szállít a németeknek” (8). De sokáig, nagyon sokáig ők sem mérik fel a fenyegetettség valós mértékét, amikor pedig végre igen, akkor világossá válik, hogy menekülni kell. Sokakkal ellentétben azonban nekik van lehetőségük vagyoniuk egy része és az életük megmentésére. Igaz, az ország elhagyása is komoly traumát jelent a család tagjai számára, hiszen „minden elsüllyed, amiben részünk, tevéleges vagy csak élvező részünk volt” (356).

Chorin Ferenc tárgyalja le az életüket megmentő alkut Becher alezredessel. A történet voltaképpen nem más, mint magának ennek a tárgyalásnak az előkészítése, megvalósítása, és következményeinek bemutatása. Azt is mondhatjuk, hogy a regény gerincét egy üzlet, egy procedurális eljárás alkotja. A kritikusok egy része éppen ezért teszi szóvá a például az *Egy piaci napra* jellemző drámaiság hiányát. Bevallom, nekem nem hiányzott még több dráma, éppen elég volt ennyi is, sőt, a regény végén még sok is. Éppen ezáltal lett ugyanis hiteles, ahogyan bemutatta, hogy az emberek élete, sorsa olykor nem drámai eseményekben, hanem száraz tárgyalások, hivatali eljárások során dől el. Miközben egy ország rohan a pusztulásba,

---

⁶ I. m.

az emberek mégis próbálják élni a mindennapi életüket – és ez minden hatásvadász eszközök használata nélkül is plasztikusabban mutatja be a túlélés drámáját.

A regény több erénye közül az egyik a kedvesen ironizáló hangnem. Nem gúnyos, hanem szeretetteljes irónia ez. Például abban a jelenetben, amikor Kohner Artúrt a munkásai megverik, és ő „bezárkózott, ápolgatta magát, és hagyta, hogy ifjú neje kedvére kényeztesse – más oldalról viszont megkeményítette szívét, és újragondolta helyzetét -, vagyis kiheverte a dolgot.” (21) Artúr jellemzése is kedvesen csipkelődő: „az ő lelkialkata összetett annyira, hogy az híven tükrözheti a Trianon utáni ország legkülönfélébb mélyáramlásait” (47). Vagy ott van Kállay miniszterelnök felkiáltása: „szeretném én is Budapestet nyílt városság nyilvánítani [...], de hát hiába is vonultatnám föl a pápa helyett Stern Samut, az antik műemlékek helyett pedig Gül Baba sírját...!” (81). Ezek és a hasonló gegek közelebb hozzák a szereplőket, és némi derültséget visznek az amúgy szomorú eseményekbe.

Mindezek mellett – ha már az erényeknél tartunk – ott vannak a remek mikrojelenetek. A kritikusok többsége megemlékezett már Chorin báró és Becher alezredes tárgyalásáról, melyre a mágnás saját villájában került sor, ám a házigazda a német tiszt volt. Bohózszerű jelenet, mely színpadon nagyon hatásos tud lenni – ahogyan az is, ha hihetünk a regény elődjét jelentő színdarab (*Az utolsó üzlet*) kritikusainak. De az is nagyon emlékezetes, amikor Artúr a szeretőjéhez, Lolához hívja meg barátját, Fenyő Maxit. A két férfi komoly dolgokról beszélget, ahogyan a komoly férfiak szokták, Lolát pedig minduntalan félbeszakítják, akinek egyre inkább az az érzése, hogy „mintha valami orfeumi nőcske csücsült volna az asztaluknál az Arizonában” (137). Van egy-két olyan apró jelenet is, melynek a történetben semmi funkciója nincsen, ám hangulatfestő elemként hatásosak. Például amikor Heltai Jenő egyszer azt meséli Artúrnak, hogy a kapualjban látott egy patkányt, mely a tejesüveg aljáról itta ki a maradékot, és „esküszöm magának, hogy a két mellső mancsával emelte meg az üveg alját, hogy a szájához illessze” (246).

Hasonló szerepet tölt be olvasás közben a két Zsidó-sziget emlegetése is, melyekről csak a regény végén derül, hogy nem funkciótlanul vannak beékelve a szövegbe. Kezdetől fogva világos, hogy sorsmetafora a Ráckevei-Duna ág két elpusztult szigete, melyek a folyó partjainak beépítése során tűntek el. Akkor tűnnek fel ismét, immár Artúr víziójában, amikor a családtagok által hátrahagyott túsza a Dunába ugrik, és mintha látná maga előtt az egyik szigetet, nyüzsgő tömeg hordozva a hátán a folyón haladni. Apokaliptikus látomás ez, és szinte megszólal az olvasó fejében a Mohácsi-fivérek rendezésére jellemző kakofón zene, és szinte látja ezt a hajót a színpad terében.

Csakhogy ez a jelenet színpadon sajnos hatásosabb lenne, mint regényben – és vélhetően az is. A történet utolsó lapjait amúgy is erősen megterhelik a szükséztlenül elintézett tragédiák: Judit öngyilkossága, Lola elhurcolása és Artúr Dunába ugrása, melyek mind az utolsó öt oldal eseményei. Mondhatni, kissé felgyorsult a regény ritmusa, ami mindenképpen kizökkenést jelent az események addigi tempójához képest. Esztétikailag is, hiszen a Zsidó sziget látomása túl harsány, túl szájbarágós, túl didaktikusan akarja értelmezni a címet. *Hajó a ködben*: tudjuk, hogy egy kevésbé ismert Ady-vers címe, telitalálat. Nagyon sok mindenre lehet asszociálni a hajó- és a köd metaforájáról; a Palesztinába kivándorló zsidók hajójára, Bosch *Bolondok hajója* című képére, Katherine Anne Porter azonos című regényére, és hosszan lehetne sorolni. Hangulatában is, jelentéstartományában is Ady másik, híres versére, *Az eltévedt lovasra* is gondolhatunk.

Melhardt azt állítja, hogy az utóbbi években feltűnően megsaporodott műtfeldolgozó regényekkel ellentétben „itt szó sincs a perifériákon élők küzdelmeinek, elhallgatott történeteknek, traumáknak vagy ismeretlen sorsok feltárásának a bemutatásáról. Ehelyett kőgazdag arisztokrátákról, felsőházi tagokról, iparmágnásokról olvashatunk.”⁷ Ez

---

⁷ I. m.

kétségtelenül így van, de az elhallgatott történetek, traumák vagy az ismeretlen sors nem csupán a perifériákon élők osztályrésze lehet. Ezért is külön érdekes és üdítő színpont, hogy Závada ezúttal „kőgazdag arisztokratakról” ír, hiszen a mindennapi embernek általában nincs hozzáférése ehhez a világhoz. A Weiss Manfréd-örökösök története nem közismert ugyan, de aki akarta, lehetett róla tudomása – bár alighanem sokan nem tudunk róla, vagy csak nagyon elnagyoltan. Így azonban a figyelem középpontjába került ezt a történet, és vele együtt az általa felvetett morális dilemma.

Ezzel függ össze a regény egyik legfontosabb problémája is, a fikció és a valóság viszonya. Závada ebben a regényben is, mint ahogyan a *Természetes fényben* és az *Egy piaci napban* is úgy dolgoz fel megtörtént eseményeket, hogy elemeli őket a valóságtól; megváltoztat szereplőket, helységneveket, vagy kérdésessé teszi a fotó és a szöveg viszonyát. Vagyis erőteljes jelzéseket ad az olvasónak, hogy nem dokumentumregényről, nem történeti írásról van szó, hanem fikcióról. Ennek számos jele van a *Hajó a ködben* című regényben is; többek között az is, hogy Weiss Edith helyett Weiss Juditról van szó, valamint a leszármazottak is szóvá tették, hogy némely dolog nem egészen úgy volt – ahogyan ez Váradi Júlia Strasserné Chorin Daisyvel folytatott beszélgetéséből is kiderül.⁸ De éppen ez különbözteti meg Arisztotelész *Poétikája* szerint a történeti munkát a költészettől: az előző azt írja meg, ahogyan valami volt, az utóbbi pedig azt, ahogyan valami lehetett volna. Závada utolsó regényei mintegy átmenetet alkotnak a két terület között. Önismeretünk regénye ez. Teljesen egyetértek Radnóti Sándorral, aki szerint „hogyan van író, aki ennek felelevenítésére vállalkozik, és magas irodalmi színvonalon végrehajtja, annak a nemzeti kultúrában betöltött jelentőségét nem lehet eléggé megbecsülni.”⁹ Jómagam is úgy gondolom, hogy a nemzeti múlt egy fontos és különösen tanulságos epizódja ez a történet.

---

⁸ Lásd Károlyi Csaba: Utolsó üzlet. *Élet és Irodalom*. LXIII évf., 39. szám, 2019. szeptember 27.

⁹ Radnóti Sándor: *Az alku*. *Élet és Irodalom*, LXIII évf., 25. szám, 2019. június 21.